

Els STRONKS

ORCID: 0000-0001-9741-7264

Universiteit Utrecht

De dienende Datheen: het auteurschap van het *Wilhelmus* opnieuw tekstvergelijkend onderzocht

Abstract

In 2016 Mike Kestemont stated the hypothesis that the Dutch national anthem, the *Wilhelmus*, had been written by psalmist Petrus Datheen. This hypothesis came as a surprise: Datheen's psalms were only added to Kestemont's research corpus as control content to test the attribution to known author candidates. In this article, I put Kestemont's hypothesis to the test, conducting a comparative textual analysis of *Wilhelmus*, Datheen's psalm versification and the French psalm versification by Marot and De Bèze that Datheen translated. I focus on the representation of leadership in the *Wilhelmus* and these psalm versifications. The lyrical 'I' promises to be helpful to his people, just like God — whom he serves as an obedient servant — is helpful to him. More so than Marot and De Bèze (and the author candidate most frequently mentioned, Marnix van Sint-Aldegonde), Datheen uses the word 'servant' in his psalm versifications. Rather than suggesting that this comparison is proof of Datheen's authorship, this article aims to investigate the authorship of the *Wilhelmus*, once again, with the traditional close reading method.

Keywords: authorship attribution, Dutch national anthem, identity formation, distant and close reading.

Inleiding: de digitale speurtocht naar de auteur van het *Wilhelmus*

Toen de grote kenner van het Nederlandstalige lied Louis Grijp in 2016 overleed, hebben we als collega's het plan opgevat om hem en zijn expertise jaarlijks te herdenken met een Louis Peter Grijplezing, te houden door een onderzoeker van de Nederlandstalige liedcultuur. En te houden op, of rond de dag dat het *Wilhelmus* in 1932 tot Nederlands volkslied werd gekozen, namelijk 10 mei. Van alle Nederlandse liederen is het *Wilhelmus* in Nederland immers het bekendste, of in ieder geval het lied dat al het langst bekendheid heeft, en waarschijnlijk ook zal

houden door de status die het als volkslied heeft. De koppeling aan die datum leek daarmee logisch, en ook een passend eerbetoon aan het vele werk dat Louis Grijp gedaan heeft in het *Wilhelmus*-onderzoek, en dan bedoel ik bijvoorbeeld de bundel *Nationale hymnen. Het Wilhelmus en zijn bureu* uit 1999. De titel van die bundel laat heel goed zien dat Grijp altijd op zoek was naar vernieuwing, ook als het om zo vaak beproefde *Wilhelmus*-onderzoek ging. Door het lied in de context van opkomend nationalisme te plaatsen en te vergelijken met andere liederen die het in Nederland omringende landen tot volkslied brachten, werd op dat *Wilhelmus* nieuw licht geworpen.

De eerste Louis Peter Grijplezing werd verzorgd door computationeel literatuurwetenschapper Mike Kestemont. We kozen voor hem omdat hij met de nieuwste, digitale analysemiddelen juist het onderzoek rond het *Wilhelmus* een impuls zou kunnen geven. En wel meer specifiek het onderzoek naar het auteurschap van het *Wilhelmus*. Het laatste proefschrift daarover, van neerlandicus Bram Maljaars, dateert al van 1996 en er is sindsdien geen progressie geboekt in het raadsel dat dit auteurschap omringt (Maljaars 1996).

De auteurskwestie is in de Nederlandse context meer dan een wetenschappelijke uitdaging. In 2017 wist de politieke partij CDA de volgende passage in het regeerakkoord opgenomen te krijgen:

We vinden het belangrijk de kennis over onze gedeelde geschiedenis, waarden en vrijheden te vergroten. Deze maken ons tot wat we samen zijn. In Nederland is iedereen gelijkwaardig, ongeacht geslacht, seksuele geaardheid of geloof. Tolerantie naar andersdenkenden is de norm en kerk en staat zijn gescheiden. In Nederland kun je kiezen welk geloof je wilt belijden, of om niet te geloven. Dit zijn waarden waar we trots op zijn en die ons maken tot wie we zijn. Het is van groot belang dat we die historie en waarden actief uitdragen. Het zijn ankers van de Nederlandse identiteit in tijden van globalisering en onzekerheid. Op school leren kinderen daarom het *Wilhelmus*, inclusief de context ervan (Regeerakkoord 2017: 19).

Het *Wilhelmus* én zijn context zijn dus voor de huidige Nederlandse regering een anker van de Nederlandse identiteit en traditioneel geachte Nederlandse waarden. Maar over die context weten we weinig als je bedenkt dat we niet eens weten wie het *Wilhelmus* geschreven heeft. Sinds de negentiende eeuw wordt Marnix van Sint-Aldegonde steeds vaker genoemd, met name door degenen die het *Wilhelmus* zien als een pleitrede voor een Nederland waarin het ware (gereformeerde) geloof centraal staat. Degenen die betoogden dat het *Wilhelmus* de tolerantie symboliseert die Nederland al sinds de Republiek kenmerkt, claimden Dirck Volckertszoon Coornhert als auteur (Kestemont et al. 2017: 9 en 93–95). In de beeldvorming rond het *Wilhelmus* maakte het dus ontegenzeggelijk uit wie als auteur wordt gezien en bestempeld. We hechten als literatuurwetenschappers minder en minder aan auteursintenties, maar het regeerakkoord van 2017 laat zien dat Nederlandse politici het *Wilhelmus* ideologisch wensen te plaatsen. Weten wie de auteur geweest is, gaat allicht helpen om te begrijpen vanuit welke ideologie het is geschreven. Het *Wil-*

helmus is in zichzelf zo kort en toch zo vol gedachten dat we andere teksten van die auteur mogelijk kunnen gebruiken om de gedachten te duiden.

Mike Kestemont maakte een digitale stijlanalyse, en kwam op basis daarvan met een auteurskandidaat die nooit eerder genoemd was: de gereformeerde predikant Petrus Datheen, die tot op dan te boek stond als de dichter van een populaire, maar ook vaak bekritiseerde psalmberijming én als ruziemaker. Op het eind van zijn leven waren hij en Van Oranje geheel gebrouilleerd geraakt, nadat ze eerder eendrachtig samenwerkten. Martine de Bruin, collega van Grijp op het Meertens Instituut, RMA-student Tim de Winkel en ik schreven samen met Mike Kestemont over de uitkomsten van Kestemonts onderzoek een populairwetenschappelijk boekje (Kestemont et al. 2017), we maakten een website voor Nederlandse scholieren waarop zij het *Wilhelmus* als sollicitatiebrief van Willem van Oranje leren lezen (<http://howtowilhelmus.nl>), en lieten de resultaten van Kestemonts onderzoek narekenen met andere algoritmen. Dat leverde een vrij vergelijkbaar resultaat (Quiros 2017), maar ook geheel afwijkende en weinig bruikbare resultaten op.¹

Ander bewijs dan enkele digitale analyses is er tot op heden vrijwel niet voor het auteurschap van Datheen. Hij was in Heidelberg toen het *Wilhelmus* daar moet zijn ontstaan. En hij was mogelijk bij de belegering van de stad Chartres die leidde tot een lied waarvan de melodie voor het *Wilhelmus* gebruikt is. Tot nu toe riep die melodiekeuze altijd vragen op, omdat in de Nederlanden die melodie op dat moment niet bekend was. Het auteurschap van Datheen aannemen, zou dus ook dat raadsel oplossen. Maar we moeten ons voor informatie over Datheen baseren op een proefschrift uit 1919 (Ruys 1919). Archieven over Datheens verblijfplaats op dat moment zijn er nog niet op nageslagen en zijn er mogelijk ook niet meer.² Het *Wilhelmus* zelf (ca. 500 woorden) is op dit moment voor de beschikbare digitale tools te kort om een werkelijk betrouwbare computationele analyse uit te kunnen voeren. Hoe Kestemont en Quiros ook geprobeerd hebben dit probleem te omzeilen: hun uitkomst staat allerminst als definitieve conclusie vast.

Een stap vooruit: terug naar vergelijkend tekstonderzoek

Tijd dus voor een volgende stap, en die voert me in dit artikel weer terug naar een methode die in *Wilhelmus*-onderzoek tot Kestemont dominant was: de methode

¹ Dit in het kader van een *data challenge* gedurende de Digital Humanities 2019 conferentie in Utrecht. De deelnemers rekenden met hun eigen algoritmen, en kwamen – weliswaar met grote zekerheid en betrouwbaarheid – uit op een auteurskandidaat die tien jaar voor het *Wilhelmus* verscheen overleden was.

² Het VIDI-onderzoek van Helmer Helmers over publieke, culturele diplomatie gaat het *Wilhelmus* mogelijk als casus nemen, en dan is op dit punt progressie te verwachten.

van de vergelijkende tekstanalyse. Het *Wilhelmus* wordt in dit onderzoek vooral vergeleken met psalmberijmingen van mogelijke auteurskandidaten: omdat het *Wilhelmus* veel van een psalm wegheeft, maar ook omdat die berijmingen in hun liedvorm het dichtst komen bij wat het *Wilhelmus* ook is, een lied. We hebben al wat kleine aanknopingspunten. Maljaars maakte in 1996 al eens een vergelijkende analyse van rijm, woordgebruik en syntaxis tussen de psalmberijming van Datheen en het *Wilhelmus* (Maljaars 1996: 286–292). Dat deed hij om zijn vergelijking tussen Marnix en het *Wilhelmus* aan te scherpen, niet omdat hij dacht dat Datheen een serieuze kandidaat was voor het auteurschap (Maljaars begon zijn onderzoek met als uitgangspunt dat Marnix de auteur was, maar eindigde met de constatering dat Marnix het niet geweest kon zijn). En de Leuvense neerlandicus Karel Porteman wees er al eens op dat Datheens psalmberijming vooral poëtische hoogten bereikt op het moment dat de ‘ik’ zich met David vereenzelvigd (Porteman 1971). Precies de vereenzelviging die we in het *Wilhelmus* ook vinden.

Idee is dat we, nu we Datheen in beeld hebben als mogelijk auteur, een meer-voudige vergelijking kunnen maken tussen het *Wilhelmus*, de psalmberijming die Datheen maakte en de psalmberijming die Datheen vertaalde (van Marot en De Bèze), met de psalmberijming van Marnix ter controle. De Utrechtse bachelor student Jenine Mulder maakte hiermee in 2018 een begin, waar ik in dit artikel op voortbouw.

De Franse psalmberijming die Datheen gebruikte – van Clément Marot en Théodore De Bèze – werd gecomplementeerd tussen 1542 en 1562 en staat bekend als het ‘Geneefse psalter’. Datheen werkte in 1565–1566 ‘met grooten haast’ aan een vertaling (geciteerd via Alblas 1984; zie ook Lenselink 1959: 459). Daarin schreef hij lettergreepverzen, zoals zijn Franse voorbeelden Marot en De Bèze. Nadeel is dat het lettergreepvers ‘weinig rekening houdt met de aard van het Nederlands’ en daarom metrisch ongemakkelijk aanvoelt. Wat Datheen niet verweten kan worden, stelde Louis Grijp, al was het maar omdat er nog geen tonisch-syllabisch systeem was voor het Nederlands (Grijp 1991: 245). Welke editie Datheen precies gebruikte, heb ik niet kunnen achterhalen maar ik ga hieronder uit van (een vroege herdruk van) de eerste complete editie zoals die in 1562 verscheen, *Les Pseaumes mis en rime francoise par Clément Marot & Théodore de Bèze* (Genève: Michel Blanchier 1562).

Een beginnetje: vergelijkend onderzoek naar het beeld van leiderschap

Ik concentreer me in dit artikel op een inhoudelijke vergelijking van het beeld van een leider dat in de onderzochte teksten naar voren komt. Ik reduceer daarmee het *Wilhelmus* tot een brief waarmee Willem van Oranje solliciteert naar de lei-

derschapspositie van een nog te vormen rijk. En daarmee als document waarmee de onbekende auteur actief werkte aan de beeldvorming rond het leiderschap van Van Oranje, door de keuze Van Oranje in de ‘ik-vorm’ aan het woord te laten. Hoewel het niet Van Oranje zelf is geweest die deze beeldvorming deed, zie ik het lied als uitvloeisel van een verandering die die Stephen Greenblatt in 1980 in zijn *Renaissance Self-Fashioning. From More to Shakespeare* signaleerde. Greenblatt stelt dat er vanaf de zestiende eeuw een verandering plaatsvindt in de intellectuele, sociale, psychologische en esthetische gedachten en cultuurproducten die de vorming van identiteiten bepalen. Er is een toegenomen (zelf)bewustzijn over het construeren/*fashionen* van identiteit als een manipuleerbaar en door cultuuruitingen te sturen proces. Toegenomen zelfbewustzijn van schrijvers viel samen met groeiend bewustzijn onder leespubliek dat geïnteresseerd was, of zelfs actief mee wilde werken, aan wat de auteurs met hun *self-fashioning* wilden bereiken (Greenblatt 1980: 2). *Self-fashioning* is daarmee een wederkerig proces dat vroegmoderne auteurs voedden door een *self* in hun werk te construeren, met name in relatie tot iemand die als vreemd of vijandig wordt ervaren en aangevallen of vernietigd moest worden (Greenblatt 1980: 9). En met name als zij hun (ideologische) positie wilden onderstrepen, zoals Nina Geerdink stelde (Geerdink 2007: 2). In diezelfde dynamiek is mogelijk bij de auteur van het *Wilhelmus* het idee gegroeid dat Van Oranje als leider, in de ik-vorm tot zijn publiek sprekend, aan zelfprofilering kon doen.

Zowel het afzetten tegen de vijand als de profilering van de eigen ideologie zijn aan de orde in strofe 8 van het *Wilhelmus* waarin de ‘ik’ zich als leider van een nog te creëren rijk presenteert door een vergelijking tussen de ‘ik’ en de Bijbelse koning David en diens vijand Saul:

Als David moeste vluchten
 Voor Saul den Tyran:
 So heb ick moeten suchen
 Met menich Edelman:
 Maer Godt heeft hem verheuen,
 Verlost wt alder noot,
 Een Coninckrijk ghegheuen
 In Israel seer groot (*Een nieu Guese liede boecxken* [1576]: fol. 33v–34r).

Zoals David onder de tiran Saul zuchtte, zo lijdt de ‘ik’ (en menig edelman met hem). Maar God heeft David uiteindelijk uit zijn nood verlost en hem een koninkrijk gegeven, het land Israël. Dat zal God ook voor Van Oranje doen, is de gedachte die in de strofe 9 wordt uitgewerkt (‘Na tsuer sal ick ontfanghen/ Van Godt mijn Heer dat soet’).

Maar om dit werkelijkheid te laten worden, diende er wel een Spaanse koning verdreven te worden. En dat betekende opstand. Het idee van opstand leefde op dat moment breder in vroegmodern Europa: had het volk het recht in opstand te komen

tegen een door God gezonden koning (zoals de Spaanse, katholieke Filips II was)? De bijbelse boodschap leek dat het volk moest gehoorzamen, maar er werd door protestanten voor uitzonderingen gepleit (Van den Hemel 2009: 53–71; Mout 1986). Een opstand kon getolereerd worden als er sprake was van een verbroken verbond tussen een koning en zijn volk: als de opstand niet uit eigenbelang in gang werd gezet, maar dat eigenbelang zelfs deed vergeten. Een opstand vraagt immers ook offers van anderen, en kan dus nooit het alleen het eigenbelang van een nieuwe leider dienen. Ook moest degene die in opstand kwam verstand van zaken hebben (wat in de praktijk betekende dat diegene van een rijke familie kwam en een goede opleiding had genoten) en een goed geweten hebben (het verschil tussen goed en kwaad kennen).

Het is te verwachten dat deze discussie resoneert in het *Wilhelmus*, ook al verscheen het belangrijke traktaat met de protestantse visie hierop – *Vindiciae Contra Tyrannos* – pas in 1579, ruim nadat het *Wilhelmus* voor het eerst te horen was (c. 1570).³ Dat de woorden ‘tiran’ en ‘tirannie’ vallen in het *Wilhelmus*, zal geen toeval zijn. En als we aannemen dat dat debat meespeelt, stond de auteur van het *Wilhelmus* voor de opgave een leider aan de lezers/zangers te presenteren die binnen die denkkaders over opstand acceptabel was voor lezers, maar ook iets nieuws te bieden had. Iets wat beter was dan het alternatief dat de Spaanse koning bood. Met de vergelijking met David en Saul was een belangrijk argument gegeven voor de rechtvaardigheid van de opstand, maar hoe zag het alternatieve leiderschap eruit? Ik bekijk nu eerst in enig detail hoe de ‘ik’ in het *Wilhelmus* zijn leiderschap construeert door over zichzelf, zijn volk en zijn relatie met God het volgende beeld te schetsen:

Eigenschappen van de ‘ik’

1. zonder vrees, heldhaftig (‘onverveert’; ‘Als een helt zonder vreesen/Mijn edel bloet gewaecht’);
2. van adel, prinselijk (‘Edel en Hooch gheboren/Van Keyserlicken stam’ en ‘Mijn princelick ghemoet’);
3. vroomheid (‘In Godes vrees te leven/Heb ick altijt betracht’);
4. standvastigheid (‘Stantvastich is ghebleven/Mijn hert in teghenspoet’).

Relatie tot God

5. is trouw aan de koning die door God boven hem gesteld is, maar gehoorzaamt uiteindelijk God (‘Voor Godt wil ick belijden/End sijner grooter macht/Dat ick tot gheenen tijden/Den Coninck heb veracht/Dan dat ick Godt den Heere/Der hoogster Majesteyt/Heb moeten obedieren/In der gherechticheyt’);
6. is Gods dienaar (‘U dienaer t’aller stond’);

³ De *Vindiciae* worden toegeschreven aan Philippe du Plessis-Mornay en Hubert Languet, Franse hugenoten.

7. waagt zich als held zonder vrees voor Gods Woord ('Voor Godes Woort ghepreesen/Heb ick vrij onversaecht/Als een helt zonder vreesen/Mijn edel bloet gewaecht');

8. is Gods instrument ('Maer Godt sal my regreen/Als een goet Instrument');

9. vertrouwt op Gods bijstand en bescherming ('Mijn schilt ende betrouwen/Zijt ghy, O Godt, mijn Heer/Op U soo wil ick bouwen/Verlaet my nimmermeer');

10. en hoopt op Zijn steun en bijstand ('Van al die my beswaren/End mijn vervolghers zijn/Mijn Godt wilt doch bewaren/Den trouwen dienaar dijn' en ook 'Den Heer heb ick ghebeden/Van mijnes herten gront/Dat Hy mijn saeck wil reden/Mijn onschult doen oircont');

Relatie tot het volk

11. is trouw aan het vaderland ('Den Vaderland ghetrouwe/Blijf ick tot inden doet');

12. is dienaar van zijn volk ('Dat ick u helpen mach');

13. is herder van dat volk ('Oorlof mijn arme schapen/Die zijt in grooten noot/U Herder sal niet slapen');

14. geeft alles aan zijn volk ('Lijf ende goed al te samen/Heb ick u niet verschoont');

15. is verkozen tot die taak ('Een Vorst des Rijcks vercoren');

16. is persoonlijk getroffen door het leed van zijn volk ('Niets doet my meer erbarmen/In mijnen wederspoet/Dan dat men siet verarmen/Des Conincks landen goet' en 'Dat u de Spaengiaerts crencken/O edel Neerlandt soet/Als ick daeraen ghedencke/Mijn edel hert dat bloet');

17. wil het volk voor tegenspoed behoeden ('Soo het den wil des Heeren/Op die tijt had gheweest/Had ick gern willen keeren/Van u dit swaer tempeest').

Veel passages en de daarin beschreven eigenschappen en relaties vallen te relateren aan het debat rond de rechtvaardiging van een opstand: de Spaanse koning handelt buiten zijn belofte (16), de 'ik' doet dit niet uit eigenbelang (maar uit vroomheid (3), gehoorzaamheid aan God (5) of zelfs vanwege een opdracht die God hem gaf (8, 14), en meelijden met het volk (15, 16), en verantwoordelijkheidsgevoel (17)). Hij verklaart dat hij van edel bloed is (2, 7) en geeft aan het verschil tussen goed en kwaad te kennen (3).

Daar valt veel meer over te zeggen, maar ik wil hier aandacht vestigen op de passages die gaan over het leiderschap dat de 'ik' zijn volk voor ogen stelt. Hoe gaat hij zijn volk leiden als het zover is? De 'ik' stelt de lezer beschermend, dienend leiderschap voor ogen. Hij dient God, blijkt uit regels als 'U dienaar t'aller stond' (6), 'Den trouwen dienaar dijn' (10), en helpt als wakende herder zijn volk ('Dat ick u helpen mach' (12) en 'U Herder sal niet slapen' (13).

Op zich is met name dat 'wakend' begrijpelijk: de 'ik' herpakt hier het beeld van de herder David die de strijd aanging met koning Saul. Maar opvallend is dat

er geen heroïsche heldendaden in het vooruitzicht worden gesteld als de ‘ik’ eenmaal regeert. Die zijn door hem in het verleden wel verricht, zoals gememoreerd wordt (1), en de ‘ik’ hoopt ook als held te sterven (‘Na tsuer sal ick ontfanghen/Van Godt, mijn Heer, dat soet//Daer na so doet verlanghen/Mijn vorstelick ghemoet//Dat is, dat ick mag sterven/Met eeren, in dat velt//Een eeuwich rijk verwerven/Als een ghetrouwe helt’), maar in leven is deze held vooral dienaar van God, en dienaar van het volk. Wellicht is deze lezing wat vergezocht, maar tekstvergelijkend onderzoek lijkt die lezing wel te versterken. Als we kijken naar de manier waarop Datheen in zijn psalmberijming het beeld van David en andere leiders van het joodse volk schetst, dan valt daarin op dat in de psalmberijmingen van Datheen vijftien keer een passage voorkomt waarin die leiders met een ‘dienaar’ dan wel ‘knecht’ vergeleken worden. Ik ga hierbij uit van de betekenis van ‘knecht’ zoals die in het *WNT*, met een verwijzing naar Trommius, wordt gegeven: ‘In den Bijbel ook voor een dienaar van hooger rang’.⁴ En naar de *WNT*-betekenis van dienaar: ‘Iemand die een ander vrijwillig en nederig diensten en hulde bewijst’.⁵ In zeven van de vijftien gevallen waarin Datheen dat beeld gebruikt, doen zowel Marot/De Bèze als Marnix dat in hun berijmingen niét.

Kijken we bijvoorbeeld naar psalm 7:2, waarin David zich beklagt. Hij is valselijk beschuldigd, maar vertrouwt er volledig op dat God hem zal beschermen tegen alle onrecht. Datheens David typeert zichzelf als ‘knecht’:

Datheen:
 God, op wien ick hop’ met verlangen,
 Heb’ ick myn daeghen sulcks begangen,
 Als sy toeschryuen uwen knecht,
 Is in myn hand eenigh onrecht (Datheen 1566).⁶

Marot:
 Mon Dieu, sur qui je me repose,
 Si j’ay commys ce qu’il propose,
 Si de luy faire ay projecté,
 De ma main, tour de lascheté (Marot en De Bèze 1563: 11).

Marnix:
 O Heer mijn Godt word’ ick bevonden
 Op sulcker daedt als sy oorconden
 Oft heb ick oyt ontrouw’ begaen
 Also sy valsch’lijck gheuen aen (Marnix 1580: Avijv).

En in psalm 13:4, waarin David God vraagt of Hij hem van een ondergang wil behoeden, zien we hetzelfde: behoed me voor die ondergang, want mijn vijanden

⁴ <http://wnt.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M034102&lemmodern=knecht&domein=0&conc=true>.

⁵ <http://wnt.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M013542&lemmodern=dienaar&domein=0&conc=true>.

⁶ https://www.dbnl.org/tekst/dath001psal01_01/dath001psal01_01_0021.php.

zouden daaraan slechts vreugde ontlenen. Datheen schrijft over die ondergang als de ondergang van ‘uwen knecht’:

Datheen:
 End dat die vrueghd myner vianden,
 Niet dobbel werde t’myner schanden,
 Siende den val van uwen knecht (Datheen 1566).⁷

Zowel Marot/De Bèze als Marnix gebruiken in de parallelle passage dat beeld niet:

Marot:
 Et que tous ceul, qui tant me troublent,
 Le plaisir qu’ilz ont ne redoublent,
 Par me veoir tresbucher de fait (Marot & De Bèze 1563: 22).

Marnix:
 End’ dat die my hardt wederstryden
 Haer nydich herte niet verblyden,
 Dat sy my t’onder hebben bracht (Marnix 1580: fol. Bvju).

In psalm 99:4, de laatste in de reeks zogenoemde ‘koninklijke psalmen’ waarin God als leider van Zijn volk wordt geprezen, wordt het leiderschap van Mozes en Aaron getypeerd. Zij blijken voorbeeldig, als ‘dienaren God’. Ook nu weer een term die bij Marot/De Bèze en Marnix niet valt:

Datheen:
 Moses goetwilligh,
 End Aaron die t’saem,
 Godes dienaers sijn (Datheen 1566).⁸

Marot:
 Moyse & Aaron
 Ont bien fait l’office
 De son sacrifice (Marot en De Bèze 1563: 192).

Marnix:
 Moses end’ A’ron.
 Hebben wel bedeghet
 T’priesterschap ghepleghet (Marnix 1580: fol. Rvr).

Interessant is vooral psalm 17:1, waarin David zijn innerlijk – dat God als geen ander kent – onderzoekt en zich afvraagt of hij zich schuldig heeft gemaakt aan datgene waarvan hij beschuldigd wordt. Omdat dat niet het geval is, vraagt hij God om hem recht te doen omdat hij daar als Gods dienaar recht op heeft. Weer profileert Datheen David als dienaar, en ook nu doen Marot/De Bèze en Marnix dat niet:

⁷ https://www.dbnl.org/tekst/dath001psal01_01/dath001psal01_01_0027.php.

⁸ https://www.dbnl.org/tekst/dath001psal01_01/dath001psal01_01_0113.php.

Datheen:

Aensiet Heer t'recht van uwen knecht,
Wilt myn geroep O Godt verhooren (Datheen 1566).⁹

Marot:

Seigneur, en ten à mon bon droict,
En ten hélas! ce que ie crie (Marot en De Bèze 1563: 25).

Marnix:

Hoor Heer, neem acht op mijn goet recht
Wil mijn gheschrey met vlijt aenhooren (Marnix 1580: fol. Civ.).

Waar Datheen het recht op bescherming aan het dienaar-zijn ontleent, daar heeft Marnix het over 'goet recht'. In deze passage wordt deze lezer/zanger een leiderschap voorgehouden waarin een dienaar recht heeft op bescherming van zijn heer. En dat is precies het type leiderschap dat de 'ik' in het *Wilhelmus* aan zijn volk aanbiedt.

Vermeld moet worden dat Datheen het dienaar-beeld handhaaft op plekken waar Marot dat ook doet. Zo bijvoorbeeld in psalm 86:1 en 13. David is door somberheid overvallen, en bidt God om verlossing, tot schande van zijn vijanden. Datheen spreekt in dit verband twee keer van 'knecht', Marot van 'seruiteur':¹⁰

Datheen:

Bewaert doch uwen knecht vroet,
Die v vertrawt o Heer goet.
[...]
Wilt my goedighlick aenschauen,
Sterckt my oock in dit benauwen,
Helpt my end maeckt onuertzaeght,
Den knecht van uwer dienstmaeghdt.¹¹

Marot:

Sauve, ô Dieu ton seruiteur,
Qui s'assure en ta faveur.
[...]
En pitié donc me regarde,
Baille ta force & ta garde
Au foible seruiteur tien,
Et ton escalue soustien (Marot & De Bèze 1563: 169–170).

Er zijn ook psalmen waarin Datheen voor het dienaar-beeld kiest en Marot dat niet doet, maar Marnix wel, zoals in psalm 106:13:

Datheen:

Maer Moses Godts verkoren knecht,

⁹ https://www.dbnl.org/tekst/dath001psal01_01/dath001psal01_01_0031.php.

¹⁰ Zie voor psalmen waar Datheen het dienaar-beeld gebruikt: 13:4, 26:1, 35:9, 35:13, 69:7, 78:35, 78:36, 99:4, 143:2, 143:12.

¹¹ https://www.dbnl.org/tekst/dath001psal01_01/dath001psal01_01_0100.php.

Heeft hem tusschen beyden ghelecht,
End Godts toornicheit afghewendet.¹²

Marot:

Maison d'Aaron, arreste son espoir
Sur le Seigneur, c'est ta force & pouuoir,
Lequel te sauue & garde (Marot & De Bèze 1563: 227).

Marnix:

Doe Moses zijn verkoren knecht
Hem tusschen beyden heeft ghelegt,
Voor d'aenschijn Godes om te keeren (Marnix 1580: Tir).

Het is in deze gevallen dus Datheen die voor een duiding van de psalmberijming richting het dienaarschap zorgt, en die wordt door Marnix, zoals we hierboven zagen, maar zeer ten dele nagevolgd.

Besluit

Wat kunnen we met deze vergelijking? Misschien nog niet zoveel. Als de vergelijking al wat oplevert, is dat een klein stukje dat de auteurspuzzel mogelijk helpt oplossen. Is dit het type leiderschap dat Datheen ook in andere geschriften van zijn hand propageerde? Komt het overeen met het type leiderschap dat op dat moment – in Heidelberg en omstreken, of in andere contreien – gebruikelijk was? En zo niet, waar kan Datheen dit accent in zijn berijming (en mogelijk ook het accent in het *Wilhelmus*) dan aan ontleend hebben? Wilde hij Van Oranje een nieuwe rol aanmeten, of is dit een de rol die breder, in met name de geuzenliederen, van de toekomstige leider van het land in opstand geschetst werd?

Het type tekstvergelijkend onderzoek dat gedaan zou kunnen worden, heeft het gevaar in zich lezingen te produceren die aan wel erg weinig bewijsmateriaal opgehangen worden. Omdat het *Wilhelmus* heel veel beelden en gedachten huisvest en we bij dit beeld van de dienende leider op slechts een paar passages af kunnen gaan, en omdat de teksten waarmee het *Wilhelmus* vergeleken wordt, zo weer hun eigen eigenaardigheden hebben. Het zou bijvoorbeeld helpen als we weten welke editie van de vertalingen van Marot/De Bèze Datheen precies gebruikt heeft, want in de opeenvolgende edities komen grote tekstuele ingrepen veelvuldig voor.

Dit artikel is dus niet meer dan een aanzet. Het poneert de hypothese dat Datheen, als (mogelijke) auteur van het *Wilhelmus*, zijn dichtend vermogen in dienst heeft gesteld van een leider die hij het liefst de toekomstige troon zag bestijgen. Een dienaar eerder dan een tiran, wellicht een niet zonder opzet gekozen tegenstelling.

¹² https://www.dbnl.org/tekst/dath001psal01_01/dath001psal01_01_01De20.php.

Een dienaar van God: dat is door het aantal keer dat in het Wilhelmus zelf de ‘ik’ zichzelf typeert als dienaar met enige zekerheid vast te stellen. En mogelijk ook als dienaar van het volk: als toekomstig leider die zich vooral laat voorstaan op zijn talent als herder, precies de rol die God zelf ook voor Zijn volk heeft. Om dat laatste met meer zekerheid vast te stellen, is verder onderzoek naar Datheens psalmen en andere teksten (die meer op de actuele politieke en religieuze ontwikkelingen gericht zijn) nodig.

Bibliografie

- Aldegonde, Marnix van St. (1580): *Het boeck der Psalmen Davids. Wt de Hebreische Spraecke in Nederduytschen dichte, op de ghewoonlijcke Francoische wyse ouergheset, Door Philips van Marnix Heere van St. Aldegonde, etc.* Antwerpen: Gillis vanden Rade.
- Alblas, Aad (1984): “Psalmen van Datheen: miskend en bemind”, *Reformatorisch Dagblad* 20.04.
- Datheen, Peter (1566): *De Psalmen Davids, ende ander lofsanghen.* s.n.: Heidelberg.
- Geerdink, Nina. (2007): “‘Self-fashioning’ of zelfrepresentatie? Een analyse van de gelegenheids-poëzie van Jan Vos”. *Neerlandistiek.nl*, laatst geraadpleegd op 21.12.2020 <<https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/28457>>.
- Greenblatt, Stephen (1980). *Renaissance Self-fashioning: From More to Shakespeare.* Chicago: The University of Chicago Press.
- Grijp, Louis Peter (1991): *Het Nederlandse lied in de Gouden Eeuw.* Amsterdam: P.J. Meertens-Instituut.
- Hemel, Ernst van den (2009): *Calvinisme en politiek. Tussen verzet en berusting.* Amsterdam: Boom.
- Kestemont, Mike, & Els Stronks, Martine de Bruin en Tim de Winkel (2017): *Van wie is het Wilhelmus? De auteur van het Nederlandse volkslied met de computer onderzocht.* Amsterdam: AUP, laatst geraadpleegd op 21.12.2020 <<http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/357820>>.
- Lenselink, Samuel Jan (1959): *De Nederlandse psalmberijmingen in de 16de eeuw. Van de Souterliedekens tot Datheen met hun voorgangers in Duitsland en Frankrijk.* Assen: Van Gorcum.
- Maljaars, Bram (1996): *Het Wilhelmus: auteurschap datering en strekking.* Kampen: Uitgeverij Kok.
- Marot, Clément, & Théodore de Bèze (1563): *Les Pseumes mis en rime francoise par Clément Marot & Théodore de Bèze.* Genève: Jean Bonnefoy.
- Mout, Nicolette (1986): “Van arm vaderland tot eendrachtige republiek: De rol van politieke theorieën in de Nederlandse Opstand”. *BMGN: Low Countries Historical Review* 101:3, 345–365.
- Een nieu Guese liede boecxken.* z.n., z.p [1576], laatst geraadpleegd op 21.12.2020 <https://www.dbnl.org/tekst/_nie096nieu01_01/>.
- Porteman, Karel (1971): “Pieter Datheen (1530–1588)”, *Ons Erfdeel* 14:4, 62–69.
- Quiros, José Vargas (2017): *Information-theoretic anomaly detection and authorship attribution in literature.* Utrecht: MA scriptie, laatst geraadpleegd op 21.12.2020 <<http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/359587>>.
- Regeerakkoord (2017), laatst geraadpleegd op 21.12.2020 <<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2017/10/10/regeerakkoord-2017-10-10-vertrouwen-in-de-toekomst>>.
- Ruys, Theodorus (1919): *Petrus Dathenus.* Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.
- Winkel, Tim de (2015): *Of Deutsches blood? Author attribution research on the Wilhelmus, the Dutch national anthem, based on computational quantitative analyses.* Utrecht: RMA scriptie, laatst geraadpleegd op 21.12.2020 <<https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/366025>>.